

Artikel

Gegarandeerde vertegenwoordiging van Nederlandstaligen in Brussel?

Dirk Jacobs

De Nederlandstalige partijen te Brussel vragen al een tijd om een minimale gegarandeerde politieke vertegenwoordiging te verkrijgen op gemeentelijk en gewestelijk vlak in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In dit essay probeert de auteur de vraag te beantwoorden hoe zo'n vertegenwoordiging in het regionaal en lokaal bestuur verzekerd kan worden, zonder dat de bescherming van de minderheid disproportioneel wordt. Vooral de situatie op gewestelijk vlak, maar ook de situatie op gemeentelijk vlak, wordt besproken in een poging het debat wat inzichtelijker te maken voor niet-Brusselaars. De belangrijkste voorstellen tot hervorming die te Brussel circuleren om een minimaal recht op politieke representatie van de kleinste officiële taalgroep te verzekeren, passeren de revue. Deze tekst werd door de auteur einde maart 2001 afgesloten

Op 30 november 2000 lanceerden de democratische fracties (CVP, VU-VLD-O, SPIAGA) van de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) een oproep aan de federale regering aangaande de gewaarborgde minimumvertegenwoordiging van de Brusselse Vlamingen in de plaatselijke besturen. « Concreet vragen wij aan de federale regering de Nieuwe Gemeentewet zo aan te passen dat er gewaarborgd een aantal raadsleden van beide taalgemeenschappen wordt opgenomen in alle Brusselse gemeenteraden en in de commissies van deze gemeenteraden, en dat er in elk Brussels College van Burgemeester en Schepenen ten minste twee schepenen van elke taalgemeenschap worden opgenomen », zo stond er te lezen. Hoe dit concreet dient te gebeuren, werd er niet bij verteld. Dit initiatief kwam niet zomaar uit de lucht vallen. De vraag naar minimale gegarandeerde politieke vertegenwoordiging op gemeentelijk vlak volgde op meerdere eerdere pleidooien voor het vastleggen van een minimum aantal Nederlandstalige parlementsleden in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad (BHR).

De Brusselse afdelingen van de Vlaamse partijen kunnen blijkbaar niet sterk wegen op hun nationale partij, want geen enkele partij heeft de vraag naar minimale vertegenwoordiging op gemeentelijk of op gewestelijk vlak tijdens de onderhandelingen over de recente Lambermont-akkoorden willen inbrengen én aanhouden. Het was pas nadat begin februari 2001 een crisis binnen de Volksunie – ogenschijnlijk over de positie van de Brusselse Vlamingen – de goedkeuring van Lambermont op het spel dreigde te zetten, dat het onderwerp van minimale vertegenwoordiging van Nederlandstaligen in Brussel weer enige interesse van nationale partijenoren wist op te wekken. Een heropstarten van de onderhandelingen binnen de Brusselse mini-Costa (conferentie over de staatshervorming) over dit onderwerp, kon namelijk als bindmiddel fungeren om alsnog van de dissidente cluster binnen de Volksunie de noodzakelijke steun voor uitvoering van de Lambermontakkoorden te proberen verzekeren.

In dit essay wil ik de vraag tot bescherming en gewaarborgde minimale vertegenwoordiging van de Nederlandstaligen te Brussel, een vraag die plots weer bijzonder actueel geworden is, nader bekijken. Vanuit het perspectief van de nieuwe federale staat bekeken, lijkt het om een legitieme, alleszins begrijpelijke, vraag te gaan. Sinds België een federale staat is, wordt in feite officieel erkend dat België, in de woorden van de Canadese politiek-filosoof Kymlicka (1995), een multinationale staat is: meerdere 'nationale' groepen zijn constitutief voor de natie en kennen daarom speciale rechten. Dat zijn bij ons de Vlaamse gemeenschap, Franse gemeenschap en Duitstalige gemeenschap – met de nadruk op de eerste twee. Om de verhoudingen in balans te houden, geldt niet een puur meerderheidsregime maar een democratisch systeem van zogenaamde 'pariteiten' en 'checks-and-balances' tussen de gemeenschappen (met allerlei institutionele uitingen daarvan zoals dubbele meerderheden, pariteiten in ministerraad, alarmbelprocedures, etc.). Dat kent met name een bijzonder belang voor het tweetalige Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In het licht van erkende groepsrechten en het bijbehorende systeem van evenwichten, is de vraag naar (verdere) garanties omtrent regionaal en lokaal medebestuur door de Brusselse Vlamingen begrijpelijk. Het gaat er namelijk om dat de minderheidsgroep niet het gevaar loopt verdrukt te worden door de meerderheidsgroep. Dit draagt ertoe bij dat het Brussels model en, breder nog, de toekomst van België als federale constructie veilig gesteld kan worden.

De vraag die zich stelt, is echter hoe zo'n vertegenwoordiging in het regionaal en lokaal bestuur verzekerd kan worden, zonder dat de bescherming van de minderheid disproportioneel wordt. En welk systeem kan politiek aanvaardbaar zijn voor de meerderheidsgroep? Die vragen wil ik in dit essay proberen behandelen. Ik bespreek de situatie op gewestelijk vlak en haal daarbij, op basis van de formuleringen in het boek 'het statuut van Brussel' (Witte et alii, 1999), de verschillende voorstellen tot hervorming aan, voorzien van enig persoonlijk commentaar. Voor het verloop van de debatten in de Brusselse mini-Costa, dat ik hier niet zal behandelen, verwijs ik geïnteresseerden met plezier door naar het werk van Nassaux (2000). Vervolgens behandel ik de situatie op gemeentelijk vlak en formuleer daarbij in de marge een aantal concrete mogelijke wetswijzigingen in de lijn van bovenvermelde oproep van de VGC. De bedoeling is het debat aan te wakkeren – en hopelijk wat inzichtelijker te maken voor niet-Brusselaars –, niet om het af te sluiten.

Eentalige Brusselaars?

Aan het begin van deze exercitie, wil ik er nog eens uitdrukkelijk op wijzen dat het niet vanzelfsprekend is de Brusselse bevolking te bekijken als zijnde of Nederlandstalig of Franstalig. Een Brusselaar is niet noodzakelijk hetzij Nederlandstalig, hetzij Franstalig. Er zijn nog steeds heel wat tweetalige Brusselaars voor wie zo'n indeling niet opgaat en in taalgemengde gezinnen wordt vlot van de ene taal op de andere overgeschakeld. Bij personen die wel een duidelijke moedertaal hebben, is het identitaire (zelf)beeld evenzeer complex. Men kan niet alleen Nederlandstalige of Franstalige zijn maar ook Brusselaar, Belg, Europeaan, Vlaming of Waal. Brussel is duidelijk meer dan een optelsom van Vlamingen en Walen. Nederlandstalige Brusselaars hebben er vaak niet zo'n probleem mee om als 'Vlaming' aangeduid te worden. Maar vele Franstalige Brusselaars verzetten zich met klem tegen de idee dat zij 'Walen' zouden zijn (tenzij ze zelf uit Wallonië naar Brussel verhuisd zijn); ze zien zichzelf liever als Franstalige Brusselaars of Belgen, maar niet als Walen. Er is een aanzienlijke complexiteit op het vlak van meerderheids-minderheidsverhoudingen, precies door de ingewikkelde meerduidige (taal-) identiteiten die we te Brussel vinden (zie Jacobs, 2000 & Swyngedouw, Phalet & Deschouwer, 1999). In een notendop kan gesteld worden dat het erg problematisch is ervan uit te gaan dat de bevolking in Brussel exclusief hetzij een Vlaamse identiteit hetzij Franstalige identiteit heeft. Vele Brusselaars vinden dat precies ook een prettige gedachte.

Volgens de bestaande logica van de Brusselse politieke instituties zijn er echter, als het op politieke vertegenwoordigers aankomt, enkel mensen met de Franse of de Nederlandse taalaanhorigheid en behoort je of tot de ene of tot de andere groep. Dat dit in de realiteit problematisch is door het belangrijke aantal tweetaligen, taalgemengde gezinnen, anderstaligen, niet-Belgen en nieuwe Belgen, die in vele gevallen zo'n keuze moeilijk kunnen of willen maken, wordt daarbij miskend. Enkel het bestaan van Vlamingen en Franstaligen als groepen wordt politiek-institutioneel erkend (Jacobs, 2000). Dat kan betreurd worden, maar dit zijn (voorlopig?) de contouren waarbinnen we ons bewegen en een direct gevolg van de federalisering van ons land. Als politicus word je in Brussel, om de tweetaligheid van het bestuur te kunnen garanderen, verplicht je vroeg of laat of tot de Nederlandse of tot de Franse taalaanhorigheid te bekennen (bijvoorbeeld bij de eedaflegging). De vraag is nu in dit concrete dossier: moet er, om de tweetaligheid van het bestuur nog beter te garanderen, een minimum aanwezigheid van politici van de Nederlandse taalaanhorigheid gegarandeerd worden of niet? Die vraag beantwoorden alle Vlaamse democratische fracties te Brussel vandaag bevestigend. De uitdaging die zich dan stelt, is dit concreet te vertalen en in het huidige bestel te beargumenteren. Op dat concrete debat wil dit stuk ingaan, daarbij dus vertrekkend van het officieel tweetalig karakter van Brussel en de huidige logica waarin enkel het bestaan van de Vlaamse en Franse gemeenschappen als groepen officieel erkend wordt.

Dat het niet evident is om te bepalen wie nu al dan niet Nederlandstalig is en vele Brusselaars de facto tegen hun zin in het keurslijf van een of Nederlandstalige of Franstalige politieke identiteit gedwongen worden, zijn zaken die de achillespees van de vraag naar gegarandeerde vertegenwoordiging van de Nederlandstaligen vormen. Het hybride karakter en de meerduidige identiteiten van de Brusselaars lijken dan ook de sterkste argumenten tegen een gegarandeerde vertegenwoordiging van Nederlandstaligen te zijn (zie Gutwirth e.a., 2001). Het begint al met de vraag wie die Nederlandstaligen of Brusselse Vlamingen nu eigenlijk zijn en onder welke condities de grote groepen tweetaligen, taalgemengde gezinnen en anderstaligen (vreemdelingen) daarbij kunnen of willen horen. Zo stelt zich ook nog de vraag of die andere (meng)groepen ook geen recht hebben op een aparte politieke erkenning. Sterker nog, er vallen argumentaties te ontwikkelen dat die groepen, die nu niet officieel erkend zijn, daar misschien eerder

Oikos, Politiek, milieu, cultuur, Artikel

aanspraak op zouden mogen maken, als je hun aantal of achtergestelde positie als criterium neemt. Maar die discussie laat ik hier dus in het midden.

De uitdaging op gewestelijk vlak

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is officieel tweetalig. In de administratie van het gewest wordt dat, anders dan op gemeentelijk niveau, concreet vertaald in garanties aangaande de tweetaligheid van de dienst – en niet van de ambtenaar – aan de hand van de zogenaamde ‘taalkaders’ (verdelingen van functies volgens bepaalde verdeelsleutels aan Nederlandstalige en aan Franstalige inwoners, bijvoorbeeld 1/3 en 2/3 verhoudingen). Als politieke institutie is er binnen het gewest eerst en vooral het Brussels Hoofdstedelijk Parlement en de Brusselse Hoofdstedelijke Regering die bevoegdheid hebben over de zogenaamde plaatsgebonden materies. Het Brussels Parlement bestaat uit 75 leden die vijfjaarlijks rechtstreeks verkozen worden (en gekandideerd hebben op ééntalige lijsten). De zetels worden verdeeld volgens het principe van poolvorming; eerst worden de zetels verdeeld tussen de taalgroepen volgens het aantal stemmen dat elke taalgroep in totaal behaald heeft en vervolgens worden per taalgroep de zetels verder verdeeld onder de lijsten naar gelang het aantal stemmen dat per lijst behaald werd. Er is geen gegarandeerde minimumvertegenwoordiging voor de Nederlandstalige inwoners; hun aantal zetels hangt af van de kiesresultaten. Momenteel bestaat het Parlement uit 11 gekozenen van Nederlandstalige lijsten. Het Parlement stelt de Brusselse Hoofdstedelijke Regering samen die bestaat uit 5 ministers en bijgestaan wordt door 3 staatssecretarissen. De ‘taalneutrale’ – maar in de praktijk altijd Franstalige – minister-president is gekozen door het voltallige parlement en elke taalgroep wijst vervolgens twee eigen ministers aan. Op het niveau van de executieve genieten de Nederlandstalige inwoners zo reeds een gegarandeerde vertegenwoordiging en, gezien de regering collegiaal beslist, kennen ze ook een daadwerkelijke politieke macht.

Binnen het Brussels Gewest vallen de gemeenschapsbevoegdheden te beurt aan verschillende gemeenschapscommissies: de VGC (Vlaamse Gemeenschapscommissie) behartigt de belangen van de Brusselse Vlamingen inzake culturele en persoonsgebonden materies, terwijl de COCOF (Commission Communautaire Française) dat doet voor de Franstalige Brusselaars. Deze gemeenschapscommissies zijn telkens samengesteld uit de leden van het Brussels Parlement van de desbetreffende taalgroep. Hun executieven (colleges) bestaan uit de leden van de eigen taalgroep binnen de Brusselse regering. Er is tenslotte ook een gemeenschappelijke gemeenschapscommissie (GGC, ook wel BICO genoemd) die zeggenschap heeft over de zogenaamde bi-communautaire gemeenschapsbevoegdheden, in de praktijk aangaande gedeelde instellingen op het vlak van de gezondheidszorg en welzijnszorg (bijvoorbeeld ziekenhuizen, OCMW's). De GGC is samengesteld uit alle leden van het Parlement en kent als executieve de ministers van de twee colleges van VGC en COCOF.

Het voornaamste probleem op het niveau van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is dat er te weinig Nederlandstalige verkozenen (zeker uit de democratische partijen) zijn om de vele taken naar behoren te vervullen. Het gaat dan volgens Alen en Delpérée (1999) met name over de taken van leiding, bestuur en controle van de Vlaamse Gemeenschapscommissie, die teveel door dezelfde personen verricht worden. Anderen (Nassaux, 2000) wijzen op de problemen om dossiers voor de gewestraad naar behoren op te volgen. Een heikel punt is verder dat de gegarandeerde vertegenwoordiging in de gewestregering onder druk staat door de dreiging dat het Vlaams Blok in principe meteen in de regering mag stappen en het Brusselse model kan laten ontploffen als zij ooit de meerderheid aan Nederlandstalige kant heeft (hierop hoopte het Blok met het effect-Johan Demol). Er circuleren een hele boel voorstellen op het vlak van vertegenwoordiging van de Nederlandstaligen in het Gewest. Ik overloop even de voornaamste mogelijke opties.

Uitbreiding van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Het is een droom van vele Franstalige politici om het tweetalig Brussels Hoofdstedelijk Gewest uit te breiden. Dit is voor de Vlaamse partijen onaanvaardbaar. De minimumoptie is een uitbreiding met de faciliteitengemeenten, de maximumoptie is een uitbreiding met alle gemeenten uit de 02-telefoonzone. Een ruime uitbreiding – en enkel een ruime uitbreiding – zou het aandeel van de Nederlandstaligen kunnen vergroten in een tweetalig groot-Brussels-gewest. Bijkomend voordeel is dat de problemen rond taalfaciliteiten meteen uit de weg geruimd worden en de bizarre situatie van de de facto Franstaligheid van een aantal de jure Vlaamse gemeenten ‘geregulariseerd’ wordt. Dit voorstel is echter politiek sowieso zeer moeilijk verteerbaar voor de Vlaamse politici in het Vlaams Gewest en druist in tegen de logica van het

Oikos, Politiek, milieu, cultuur, Artikel

huidige federale bestel en de reeks communautaire compromissen die aan haar grondslag liggen. Het zou een aantasting van de Vlaamse territoriale integriteit betekenen, die andere substaten of regio's in andere landen evenmin zomaar zouden aanvaarden. Aan de andere kant is de huidige toestand in hoge mate artificieel omdat de reële socio-linguïstische situatie in schril contrast staat met de officiële politieke situatie. De vraag stelt zich of de Vlamingen halsstarrig kunnen blijven weigeren over de status van de gemeenten met aanzienlijke proporties Franstaligen in de rand rond Brussel te praten.

Extern bestuur: confederaal model of Europees district

Van tijd tot tijd wordt voorgesteld de problemen van Brussel 'op te lossen' door een extern bestuur te introduceren, met daarin de nodige garanties voor Vlaamse macht. Vanuit Vlaamsgezinde hoek wordt zo wel eens de idee van een confederaal België verdedigd met twee deelstaten en een gemeenschappelijke hoofdstad Brussel waarin beide gemeenschappen (Vlaamse en Franse) evenveel te zeggen hebben. Problematisch is dat het te Brussel in de praktijk wellicht nog meer dan in andere modellen zou noodzaken om sub-nationaliteiten te introduceren, met alle gevolgen van dien. Anderstalige vreemdelingen, tweetalige Brusselaars en taalgemengde gezinnen zouden voor verscheurende keuzen gesteld worden. Bovendien zouden de Brusselaars, en met name de Brusselse Vlamingen, het gevaar lopen de zeggenschap over hun eigen stad te verliezen. Sowieso is dit model voor de Franstaligen politiek onaanvaardbaar. Ook voor vele Brusselse Vlamingen is het onbespreekbaar. Zo is het overigens ook opvallend dat vele Vlaams-Brusselse politici wel een volwaardige status van Brussel als derde gewest ondersteunen, terwijl hun collega's uit het Vlaamse gewest zich genoodzaakt voelen dat zo veel mogelijk te dwarsbomen.

Ook in de optie om van Brussel naar analogie van Washington DC een Europees district te maken, wordt het bestuur uit handen van de Brusselaars genomen. Dit is, zoals Franck en Delmartino (1999) benadrukten, een onzinnige piste omdat de Europese Unie geen federale staatsstructuur is die zo iets zou toelaten en bovendien geen vragende partij is om Brussel te gaan besturen en aan de ontmanteling van België mee te werken.

Het vastleggen van quota voor Nederlandstaligen en Franstaligen

Een ander voorstel dat vanuit Vlaamse hoek circuleert, behelst het vastleggen van quota voor Nederlandstaligen en Franstaligen binnen het Brussels Parlement dat 75 leden kent. Oude voorstellen variëren van 1/3de van de raadsleden (25 zetels: VU en VLD) tot 15 zetels (SP). Het grote probleem met het vastleggen van gewaarborgde quota is dat een Nederlandstalige stem zo de facto meer waard wordt dan een Franstalige stem. Dat maakt het voor de Franstaligen zo goed als onbespreekbaar. Een ander probleem is dat de verhouding niet tot in het oneindige zal vastliggen; wat is een eerlijke afspraak? Hoe wordt rekening gehouden met de demografische ontwikkelingen? Wat als er bijvoorbeeld een grote instroom Nederlandstaligen komt? Of die over tien jaar nog met minder zijn? Er kan dan met het oog op institutionele stabiliteit bezwaarlijk telkens een herweging plaats vinden. De verhoudingen Franstaligen-Nederlandstaligen in de kiesresultaten moeten, in de lijn met het systeem 'één persoon, één stem' toch bij voorkeur een effect blijven houden op de samenstelling van het Parlement. Met gegarandeerde quota verdwijnt dat.

Coöptatie van bijkomende raadgevende raadsleden vanuit andere assemblees

Een formule, die wel eens de Waalse of Duitstalige piste wordt genoemd, bestaat erin de Raad uit te breiden met een aantal raadgevende leden van buiten Brussel. Deze 'toverformule' maakte in de Franstalige pers eind 1998 een tijdje furor. Delpérée, Dubois en Fremault stelden voor om – naar analogie van een speciale regeling bij het Waals Parlement en de Duitstalige Raad – bij het bestuur van het Gewest ook verkozenen (van andere assemblees) uit een ruimere geografische kring te betrekken (met scenario's gaande van de 19 gemeenten van Brussel plus de 6 faciliteitengemeenten tot de 52 gemeenten van de 02-telefoonzone of de 53 gemeenten van de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde). Politici uit deze zones (bijvoorbeeld verkozen voor gemeenschapsparlementen of het federale parlement) zouden een raadgevende stem kunnen krijgen, zonder dat de grenzen van het Gewest gewijzigd worden. Zo zouden er meer Nederlandstalige (maar ook meer Franstalige) politici in de raad kunnen komen. Een gelijkaardige systeem kan nu al toegepast worden om Franstalige politici uit de Vlaamse rand, verkozen in de senaat in de tweetalige kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde, als uitgenodigd lid in de Franse gemeenschapsraad binnen te loodsen. Zij hebben wel geen stemrecht (als dure prijs voor het breken met het territorialiteitsbeginsel).

Dit scenario lijkt een te omslachtige en te ondoorzichtige procedure te zijn. Het zal ongetwijfeld in de eerste plaats als een middel fungeren om mensen uit de periferie bij het bestuur van Brussel te betrekken en de band tussen de periferie en Brussel aan te halen. Zo kunnen zowel Nederlandstalige als Franstalige politici uit de Brusselse periferie (of zelfs van daarbuiten) in het Brussels Parlement geloodst worden. Het is maar de vraag of dat een goed idee is en voldoende pacificatie aangaande de periferie van Brussel kan verzekeren. Men loopt namelijk het risico dat de vraag naar uitbreiding van het tweetalig Gewest van tijd tot tijd weer zal opblazen. Volgens een pessimistische kijk zet men in zo'n scenario institutioneel een communautaire tijdbom in gang.

Coöptatie van bijkomende raadsleden vanuit Gewest

Een alternatieve formule van dezelfde groep rond Delpérée omvat coöptatie van telkens 10 nieuwe leden (woonachtig binnen het Gewest) per taalgroep. Het Brussels Parlement krijgt dan 10 Nederlandstaligen en 10 Franstaligen erbij, wat het totaal van de leden op 95 brengt. Het is deze optie die Alen en Delpérée (1999) vorig jaar als compromisoptie op de conferentie 'statuut van Brussel' (Witte et alii, 1999) verdedigd hebben. Ze is zowel voor Vlamingen als Franstaligen potentieel aanvaardbaar. De Franstaligen moeten niks inleveren en behouden het overwicht, terwijl de Vlamingen er flink op vooruit gaan. Het uitgangspunt van 'één persoon, één stem' wordt niet met de voeten getreden, maar aangevuld. Met een systeem van coöptatie komen de additionele parlementairen er immers volgens een andere logica; namelijk als vertegenwoordigers van de taalgroepen en niet als rechtstreeks verkozenen. Het lost ook het probleem van de druk op de VGC op. Nadeel is natuurlijk wel dat we weer 20 (te dure?) parlementaire zitjes bij creëren. Delpérée liet uitschijnen dat ook een gemengd systeem mogelijk is, waarbij ook van buiten het Gewest gecoöpteerd zou worden.

Bijkomende raadsleden tot elke taalgroep er een minimum aantal heeft

In de 'proeve van Vlaamse Grondwet' werd enkele jaren geleden voorgesteld om de Brusselse Hoofdstedelijke Raad terug te brengen tot 50 leden en er daarvan minstens 10 te voorzien voor Vlamingen. Indien een van de taalgroepen geen 10 zetels haalt (in concreto zouden de Vlamingen in dit scenario er rechtstreeks wellicht 7 halen), dan krijgt zij een aantal bijkomende zetels tot zij er wel 10 hebben. Alen en Delpérée (1999) verwijzen dit voorstel naar de prullenmand omdat het de problemen van de VGC niet zou oplossen en moeilijk aanvaardbaar is voor de Franstaligen (die zowat een derde van hun zetels zouden moeten inleveren).

Rimanque (1999) stelde in reactie op Alen en Delpérée een variant op de piste van de Vlaamse proeve voor, die veel interessanter is: de huidige zetelverdeling blijft behouden volgens de poolvorming maar de kleinste taalgroep krijgt additionele zetels toegewezen (niet gecoöpteerd maar verdere zetelverdeling binnen taalgroep) tot ze een minimum van 15 bekomen. Of wel: $F + [N + (15 - N)] = 75 + (15 - N)$ als totaal aantal leden van het Parlement (Rimanque, 1999). Zo zouden de Franstaligen er nu 64 zetels krijgen en de Vlamingen 11 zetels plus 4 extra, met als totaal 79 leden in het Parlement. Voordeel is dat de 'minder democratische' piste van de coöptatie vermeden wordt en de Franstaligen geen zetels hoeven in te leveren (wat wel het geval is bij gewaarborgde quota).

Quota, coöptatie of aanvulling?

Als we uitgaan van de status-quo van de grenzen van het Brussel Gewest, het bestuur van Brussel binnen Brussel zelf willen houden en de Nederlandstaligen gegarandeerde minimumvertegenwoordiging willen geven, is het, zoals Alen en Delpérée (1999) aangaven, beter te kiezen voor gelijkopgaande coöptatie dan de piste van de gegarandeerde quota (een bepaald aantal van een invariabel totaal van 75 zetels) te volgen. Het systeem van gegarandeerde quota grijpt namelijk teveel in op het democratische principe 'één persoon, één stem' – en gaat eigenlijk al uit van een soort confederale logica waarbij de Nederlandstaligen wel erg veel meer vragen dan waar ze proportioneel-demografisch recht op zouden hebben. Het is in zekere zin een gradueel verschil – het probleem blijft immers bestaande zoals Scholsem (1999) terecht opmerkte –, maar de 'inbreuk' op het 'one person, one vote' principe is kleiner wanneer we werken met coöptatie (met gelijke aantallen voor beide groepen). Het effect van de kiesuitslag blijft immers nog voelbaar in de verhoudingen tussen de taalgroepen. Een derde optie zou de Rimanque-piste kunnen zijn, waarbij je de kleinste taalgroep telkens zoveel additionele zetels geeft om een minimumaantal te kunnen bereiken (bijvoorbeeld 15 of 20). Voordeel is dat er niet nog eens (dure?) bijkomende parlementaire zitjes voor de grootste taalgroep gecreëerd moeten worden. De grootste taalgroep moet ook niks inleveren.

Bovendien wordt de minder democratische toewijzing via coöptatie omzeild, maar worden de extra leden aangeduid door verdere berekening binnen de 'pool' van de kleinste taalgroep.

In een notendop lijkt de Rimanque-optie van alle mogelijke oplossingen de meest verkieslijke te zijn. Eventueel kan overwogen worden, mede om steun van de Franstaligen makkelijker te verzekeren, een andere regeling voor de BHR en de VGC te hanteren. Zo zou een regeling beperkt kunnen blijven tot de VGC, waarbij het aantal Nederlandstalige raadsleden enkel bij de VGC opgetrokken wordt maar in de raad stabiel blijft of waarbij de bijkomende Nederlandstalige leden enkel in de VGC stemrecht hebben. Nog een andere optie zou er in kunnen bestaan de 6 Brusselaars voor het Vlaams Parlement apart te verkiezen (en hen niet meer in de BHR te laten zetelen) en bij te voegen bij de verkozen Nederlandstaligen in de BHR om samen de VGC te vormen.

De uitdaging op gemeentelijk vlak

De gemeenteraden van de 19 Brusselse gemeenten worden om de zes jaar samengesteld en kandidaten kunnen opkomen op tweetalige lijsten. Er bestaan geen garanties dat leden van de twee taalgroepen (in casu ook Nederlandstaligen) in de gemeenteraad verkozen worden of in het college van burgemeester en schepenen opgenomen worden. Er bestaat indirect echter wel een wettelijke stimulans voor het opnemen van een Vlaming in het college van burgemeester en schepenen: indien er een Nederlandstalige gekozen (correcter: een verkozen van de kleinste taalgroep) in het schepencollege opgenomen wordt, kan het aantal schepenen met één eenheid vermeerderd worden. Verder krijgt een Nederlandstalig OCMW-raadslid inzage in de gemeentelijke bestuursdocumenten indien in de gemeenteraad geen Nederlandstalige zetelt. Wanneer er ook in de OCMW-raad (die verkozen en voorgedragen wordt door de gemeenteraadsleden en voor hoogstens een derde uit gemeenteraadsleden kan bestaan) geen Vlaming zetelt, dan maakt de eerste niet-gekozen Nederlandstalige kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen van rechtswege deel uit van de OCMW-raad. Terzijde kan nog opgemerkt worden dat voor ambtenaren in gemeentelijke administraties een verplichte tweetaligheid geldt.

Het voornaamste probleem op gemeentelijk niveau is dat er in bepaalde gemeenten helemaal geen Nederlandstalige verkozenen zijn (terwijl de gemeente wel officieel tweetalig is) en er in bepaalde gemeenten ook geen Nederlandstaligen in het college van burgemeester en schepenen zetelen, ondanks het lokkertje (het recht op de extra schepenen). De vraag tot gegarandeerde vertegenwoordiging lijkt overigens sowieso prangender te zijn op gemeentelijk vlak dan op gewestelijk vlak. Op gewestelijk vlak bestaan immers reeds een aantal garanties (zoals medebestuur in ministerraad), terwijl die op gemeentelijk vlak zo goed als onbestaande zijn.

Doorgaans wordt vooral over institutionele hervormingen met het oog op verzekerde vertegenwoordiging op het gewestelijk niveau gepraat, nauwelijks over het gemeentelijk niveau. Deschouwer en Buelens (1999) verklaren impliciet hoe dat komt: de voornaamste uitdaging voor de gemeenten ligt in het herdenken van de betekenis van het gemeentelijk niveau binnen een stadsgewest met hoofdstedelijke functies. Maar dan moet er natuurlijk wel ook duidelijkheid kunnen zijn over de mogelijkheden en toekomst van het gewest...Laten we die vraag even in het midden en kijken naar de huidige situatie en uitgaan van een status-quo. We bespreken eerst een aantal opties om een gegarandeerd minimum aantal gemeenteraadsleden uit elke taalgroep te bekomen. Vervolgens wordt de gegarandeerde aanwezigheid van een Nederlandstalige in het college van burgemeester en schepenen behandeld.

Een manier om Nederlandstalige verkozenen te krijgen zou alvast het systeem van eentalige lijsten en poolvorming van het gewestniveau overnemen zijn; de Nederlandstaligen worden dan aangezet voor Nederlandstalige partijen te stemmen. Evident nadeel is dat tweetalige lijsten dan niet meer mogelijk zijn en alweer een scheiding en opgelegde keuze tussen Franstaligen en Nederlandstaligen gecreëerd wordt. Met het systeem van poolvorming zullen de Vlamingen in de meeste gevallen wel minstens een zetel binnen halen. Het gevaar bestaat echter, gezien het Vlaams Blok ook in Brussel sterk staat, dat die – met steun van alle Vlamingen – dan naar de extreemrechtse partij zou kunnen gaan.

Een andere optie is het invoeren van vastgelegde quota voor Nederlandstaligen en Franstaligen in de gemeenteraden. De VLD en VU vroegen bijvoorbeeld in 1998 respectievelijk dat 20% of 33% van de zetels in de gemeenteraden voorbehouden zouden zijn aan Nederlandstaligen. Zo'n systeem van gegarandeerde quota, waarbij geen rekening gehouden wordt met de demografische realiteit, is zeer problematisch omdat het democratisch beginsel 'één persoon, één stem' erdoor ondergraven wordt. Wanneer Nederlandstaligen een derde van de zetels zouden krijgen, terwijl ze in realiteit bijvoorbeeld maar een zesde van de bevolking uitmaken, is er manifest een problematisch onevenwicht. Een

Nederlandstalige stem zou dan de facto veel zwaarder wegen dan een Franstalige stem. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat de Franstaligen hier grote weerstand tegen hebben. Een bijkomend nadeel van het systeem van gegarandeerde quota is dat het de facto eentalige lijsten en poolvorming vereist.

Mijn voorkeur gaat uit naar een derde optie, het introduceren van de eerste niet-verkozen nederlandstaligen als leden van rechtswege in de raad. Om te verzekeren dat er in elke gemeenteraad minimum enkele Nederlandstaligen zetelen, maar toch zoveel mogelijk rekening te blijven houden met de numerieke en electorale verhoudingen tussen Franstaligen en Nederlandstaligen, kan een systeem van 'corrigerende aanvulling' gebruikt worden. Dit behelst een variant op het Rimanque-voorstel voor het gewestniveau, ditmaal toegepast op het gemeenteniveau. Dit systeem laat op gemeenteniveau het behoud van tweetalige lijsten toe.

Indien er niet een bepaald aantal – bijvoorbeeld drie of vijf – Nederlandstalige raadsleden is, dan worden de eerst gerangschikte niet-verkozen Nederlandstalige kandidaten van rechtswege tot gemeenteraadslid aangeduid, tot er in totaal voldoende Nederlandstaligen zijn. Als het doel bijvoorbeeld een minimum van vijf raadsleden is en er zijn er maar drie rechtstreeks gekozen, dan worden er nog twee bijgevoegd. De Franstaligen moeten in zo'n geval dus geen verkozenen inleveren. Bovendien blijft het principe 'één persoon, één stem' het vertrekpunt en treedt de regel pas in werking als een minimumvereiste niet behaald werd. Het gaat dus principieel om een corrigerende maatregel waarbij de afspiegeling van de stembusgang het uitgangspunt blijft en er geen vooraf bepaalde quota gehanteerd worden. Hoe groot het minimum aantal raadsleden per taalgroep moet zijn, kan eventueel variëren naargelang de grootte van de gemeente(raad). Vijf raadsleden lijkt aangewezen als er uit dit aantal ook de twee gegarandeerde schepenen moet komen, zoals in de VGC-oproep gevraagd wordt. Indien er slechts één gegarandeerde schepen zou komen, kan een minimum van drie raadsleden wellicht volstaan. Een gegarandeerde vertegenwoordiging van minimaal 1 Vlaamse schepenen in het college van burgemeester en schepenen lijkt naar analogie van de situatie op gewestniveau (gegarandeerde aanwezigheid in de regering) een legitieme eis (als uitdrukking van het tweetalig karakter van de gemeenten) – zeker ook als we kijken naar het gegeven dat het gemeentepersoneel tweetalig moet zijn. De bestaande lokkertjes (recht op bijkomende schepenen) werken blijkbaar niet voldoende. Een gegarandeerde vertegenwoordiging in het gemeentebestuur kan uiteraard slechts ingevoerd worden als er ook een gegarandeerde minimum aanwezigheid in de gemeenteraad verzekerd kan worden.

Grenzen aan groepsrechten?

Het is volgens een aantal politiek filosofen (zie Young, 1990; Kymlicka, 1995; Phillips, 1995; Williams, 1998) gerechtvaardigd – en zelfs noodzakelijk – dat groepen rechten (op representatie) hebben. Anderen verwerpen dan weer de idee van groepsrechten (zie bv. Gutwirth, 1998). Welk politiek-filosofisch standpunt men ook wenst in te nemen, men kan niet om de vaststelling heen dat de de facto toekenning van groepsrechten in de Belgische politiek allerm minst een nieuw fenomeen is, en speciale vertegenwoordiging van bepaalde groepen hier integendeel eigenlijk als vrij normaal beschouwd wordt (Meier, 2000). De idee van gereguleerde vertegenwoordiging van bepaalde groepen is zelfs zo normaal, dat het daarom zelfs nog nauwelijks als dusdanig herkend wordt.

De indeling van de federale staat, als niet alleen bestaande uit gewesten maar ook uit gemeenschappen, is op zich al een zeer krachtige uiting van groepslogica (Martiniello, 1998). De werking van onze overlegdemocratie ('consociational democracy') met daarbij horende uitingen zoals het cultuurpact, steunt evenzeer op een erkenning (of toekenning) van rechten van (politieke) groepen. Verder zijn er bijvoorbeeld tal van mechanismen gecreëerd om de vertegenwoordiging van vrouwen te doen toenemen. Zo geldt bijvoorbeeld sinds 1994 de wettelijke bepaling dat maximum tweederde van een verkiezingslijst uit personen van hetzelfde geslacht mag bestaan (Meier, 2000). De vraag tot bescherming en gewaarborgde minimale vertegenwoordiging van de Nederlandstaligen te Brussel zit in diezelfde traditie van groepsrechten op politieke vertegenwoordiging, maar staat uiteraard het dichtst bij het streven naar een gezond politiek evenwicht tussen Vlamingen en Franstaligen in het federale België. Met het streefdoel van een leefbare, democratische hoofdstad die kan functioneren als bindmiddel van België voor ogen, kan men stellen dat het om een legitieme verzuchting van de Nederlandstalige Brusselaars gaat.

De vraag die zich stelt is echter hoe zo'n vertegenwoordiging in het regionaal en lokaal bestuur verzekerd kan worden, zonder dat de bescherming van de minderheid disproportioneel wordt. Bij een aantal concrete voorstellen die de laatste jaren gelanceerd werden, vallen in dit licht een aantal kritische bedenkingen te formuleren. Een systeem van gegarandeerde quota waarbij geen rekening gehouden wordt

met de demografische realiteit, ondergraaft het democratisch beginsel 'één persoon, één stem' al te zeer. Groepsrechten worden dan belangrijker dan individuele rechten. Het is evident dat men voorzichtig moet zijn in de concrete vertaling van groepsrechten en de balans met individuele rechten dient te verzekeren. Wanneer Nederlandstaligen een derde van de zetels zouden krijgen, terwijl ze in realiteit bijvoorbeeld maar een zesde van de bevolking uitmaken, is er manifest een problematisch onevenwicht. Een Nederlandstalige stem zou dan de facto veel zwaarder wegen dan een Franstalige stem. Dat is vanuit een formeel democratisch oogpunt onaanvaardbaar.

Zelfs als er een billijke verhouding te bepalen valt, blijft een fundamenteel nadeel van de erkenning van groepsrechten dat men daarmee meteen ook de 'groepslogica' en de groepen zelf versterkt (bijvoorbeeld: men versterkt de Vlaamse identiteit en creëert zo Vlamingen en niet-Vlamingen, terwijl mensen zichzelf vroeger misschien anders gedefinieerd zouden hebben). Bovendien open je ook de doos van Pandora en lok je een potentieel heikele discussie uit over de reikwijdte van groepsrechten: Waarom hebben ook andere groepen (EU-burgers, niet-EU-vreemdelingen, nieuwe Belgen, jongeren, bejaarden, holebi's, etc., etc.) geen recht op quota? Brussel is immers niet alleen een multinationale entiteit, maar ook een plurietnische en pluriforme entiteit (met 30% niet-Belgische staatsburgers en naar schatting 8 tot 10% nieuwe Belgen)... maar enkel voor de 'nationale' groepen gelden speciale groepsrechten (Jacobs, 2000). Klopt dat wel? Op den duur kunnen Brusselse Vlamingen als 'nationale' groep zichzelf enkel nog verdedigen met het argument dat zij als groep belangrijker zijn dan andere groepen. Een dergelijke defensieve argumentatie – die uitgelokt wordt als een nationale minderheidsgroep disproportioneel veel groepsrechten krijgt op basis van quota en dit tegen kritiek moet verdedigen – is natuurlijk uit den boze. Sluitende antwoorden zijn er niet aangaande welke groepen wel en welke groepen geen recht hebben op gegarandeerde vertegenwoordiging en hoever die kan reiken. Eén grens ligt alvast wel voor de hand. Wanneer speciale politieke vertegenwoordiging leidt tot uitsluiting en het verdwijnen van solidariteit omdat voor de eigen groep exclusieve rechten (rechten en voordelen die alleen gelden voor de eigen groep, al dan niet onmiddellijk ten koste van andere groepen) opgeëist worden, creëert men een systeem van apartheid. Een ander fundamenteel probleem stelt zich als je zelf niet mag beslissen of je tot een groep kan toetreden of eruit stappen.

Moet er gegarandeerde vertegenwoordiging van Nederlandstaligen in (de gemeenten van) het Brussels Hoofdstedelijk Gewest komen? En zo, ja hoe kan dit best georganiseerd worden? Laat het duidelijk zijn dat we bij het beantwoorden van deze vragen te maken hebben met een delicate evenwichtsoefening aangaande de plaats van groepen in een democratie, waarmee niet lichtzinnig omgesprongen mag worden. Dit is zeker in de Brusselse context het geval, waar we – gezien het grote aantal niet-Belgen en nieuwe Belgen, naast de Brusselse Vlamingen – eigenlijk te maken hebben met een meervoud aan minderheden. Ik verdedigde in dit stuk de stelling dat om een gegarandeerde politieke vertegenwoordiging voor Nederlandstaligen te verzekeren, best aan andere formules gedacht wordt dan vastgelegde quota. Ik wees als alternatief op een systeem van 'corrigerende aanvulling' tot een bepaald minimum aan raadsleden of parlementsleden bereikt wordt. Het streefdoel is een verfijning van de democratie in onze tweetalige hoofdstad, niet het versterken van de machtspositie van de Vlamingen als doel op zich. Het gaat erom de Nederlandstaligen in staat te stellen hun belangen (gelijke rechten) te blijven verdedigen en verantwoordelijkheden in Brussel op te nemen, niet om Vlamingen privileges toe te kennen. In dat licht moet ook benadrukt worden dat het een schande zou zijn dat er gegarandeerde vertegenwoordiging voor Nederlandstaligen komt, maar niet-EU-burgers van het lokaal kiesrecht verstoken zouden blijven.

GEGARANDEERDE VERTEGENWOORDIGING OP GEMEENTELIJK NIVEAU?

Een nieuw wetsartikel om een minimum van vijf raadsleden te bekomen, zou, naar analogie van de bestaande regeling voor de OCMW-raad, wellicht als volgt kunnen luiden:

"In de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest waar er onder de zetelende gemeenteraadsleden niet minstens vijf raadsleden van de Franse taalaanhorigheid zijn en niet minstens vijf raadsleden van de Nederlandse taalaanhorigheid zijn, wordt het aantal raadsleden vermeerderd met het aantal eenheden, tot maximaal vijf, dat benodigd is om het aantal raadsleden van Franse taalaanhorigheid vijf te laten bedragen en het aantal raadsleden van de Nederlandse taalaanhorigheid vijf te laten bedragen. Hiertoe zullen de eerste niet verkozen gemeenteraadsleden die behoren tot de taalgroep die geen vijf raadsleden kennen van rechtswege deel gaan uitmaken van de gemeenteraad tot het beoogde aantal van vijf raadsleden voor de betrokken taalgroep in ondertal bereikt wordt. In alle gevallen wordt de

taalaanhorigheid van de belanghebbenden vastgesteld overeenkomstig artikel 23bis van de gemeentekieswet."

Op gemeentelijk vlak is er natuurlijk niet alleen de gemeenteraad maar ook de OCMW-raad. Artikels 6, §4 en 27,§4 van de organieke wet van 8 juli 1976 zouden in dezelfde zin aangepast kunnen worden met een minimum van twee Nederlandstaligen in de OCMW-raad en één Nederlandstalige in het vast bureau van het OCMW. Een mogelijke nieuwe formulering voor artikel 6, §4 van de organieke wet van 8 juli 1976 zou dan als volgt kunnen luiden:

« Wanneer in de gemeenten van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, de raad voor maatschappelijk welzijn slechts één lid van de Nederlandse of slechts één lid van de Franse taalaanhorigheid telt, maakt het eerste niet verkozen gemeenteraadslid dat behoort tot de niet in de raad voor maatschappelijk welzijn vertegenwoordigde taalgroep, er van rechtswege deel van uit, in afwijking van artikel 11; het aantal leden bepaald in § 1 wordt in dit geval vermeerderd met één eenheid.

Wanneer in de gemeenten van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest, de raad voor maatschappelijk welzijn geen enkel lid van de Nederlandse of geen enkel lid van de Franse taalaanhorigheid telt, maken de eerste twee niet verkozen gemeenteraadsliden die behoren tot de niet in de raad voor maatschappelijk welzijn vertegenwoordigde taalgroep, er van rechtswege deel van uit, in afwijking van artikel 11; het aantal leden bepaald in § 1 wordt in dit geval vermeerderd met twee eenheden.

In alle gevallen wordt de taalaanhorigheid van de belanghebbende vastgesteld overeenkomstig artikel 23bis van de gemeentekieswet. »

Art.27,§4 van de organieke wet van 8 juli 1976 zou als volgt gewijzigd kunnen worden :

« Wanneer in de gemeenten van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest het vast bureau geen enkel lid van de Nederlandse of geen enkel lid van de Franse taalaanhorigheid telt, wordt een lid van de raad voor maatschappelijk welzijn dat behoort tot de niet in het vast bureau vertegenwoordigde taalgroep van rechtswege aan het bureau toegevoegd. Het in het eerste lid bedoelde lid is het eerst gerangschikte lid van de niet vertegenwoordigde taalgroep of, bij ontstentenis daarvan, het eerste gerangschikte bijkomend lid van de raad dat van rechtswege aangewezen is met toepassing van artikel 6, § 4.

In alle gevallen wordt de taalaanhorigheid van de belanghebbende vastgesteld overeenkomstig artikel 23bis van de gemeentekieswet. »

Ter vervanging van (maar geïnspireerd op) het huidige artikel 279 van de gemeentewet, zou het volgende artikel geïntroduceerd kunnen worden als het doel minimum één gegarandeerde schepen is:

"§1 In de gemeenten van het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest waar het aantal in functie zijnde schepenen overeenkomt met het aantal vastgesteld bij artikel 16 en indien geen enkele van deze schepenen van de Nederlandse taalaanhorigheid is maar allen van de Franse taalaanhorigheid zijn, of indien geen enkele van deze schepenen van de Franse taalaanhorigheid is maar allen van de Nederlandse taalaanhorigheid zijn, dient de gemeenteraad over te gaan tot de verkiezing van een bijkomende schepen, van wie de taalaanhorigheid telkens Nederlands is in het eerste geval, of telkens Frans in het tweede."

"§2. Indien in een gemeente waar een bijkomende schepen verkozen is in toepassing van het eerste lid, een schepen zich in één der gevallen van verhinderd bevindt bedoeld in artikel 18, en wanneer door deze verhinderd onder alle overige schepenen niet langer een van de Nederlandse en een van de Franse taalaanhorigheid zijn, kan de verhinderde schepen gedurende de periode van verhinderd enkel vervangen worden door een raadslid, van wie de taalaanhorigheid Frans is in het eerste geval, en Nederlands in het tweede geval; dit raadslid wordt aangewezen door de gemeenteraad."

"§3. In alle gevallen wordt de taalaanhorigheid van de belanghebbenden vastgesteld overeenkomstig artikel 23bis van de gemeentekieswet."

Literatuur

Alen, A. & Delpérée, F., 1999, De Brusselse instellingen - Les institutions bruxelloises. In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.

Deschouwer, K. & Buelens, J., 1999, Het statuut van de Brusselse gemeenten: denkplaatjes voor een mogelijke hervorming. In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.

De Bruycker, P., 1999, Le défi de l'unité bruxelloise. In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.

Oikos, Politiek, milieu, cultuur, Artikel

- Ergec, R., 1999, Intervention. In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.
- Frank, C. & Delmartino, F., 1999, Bruxelles, l'union européenne et le scénario européen. In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.
- Gutwirth, S., 1998, Le droit à l'autodétermination entre le sujet individuel et le sujet collectif. Réflexions sur le cas particulier des peuples indigènes, *Revue de droit international et de droit comparé*, (1): 23-78.
- Gutwirth, S. e.a., 2001, Naar een onafhankelijke en meertalige stadstaat Brussel? Opiniestuk. In: *De Morgen*, 2 februari 2001.
- Jacobs, D., 1998, Nieuwkomers in de politiek. Het parlementaire debat omtrent kiesrecht voor vreemdelingen in Nederland en België (1970-1997). Academia Press, Gent.
- Jacobs, D., 1999, De toekomst van Brussel als meertalige en multiculturele stad. Hebt u al een partijstandpunt? In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.
- Jacobs, D., 2000, Multinational and polyethnic politics entwined: minority representation in the region of Brussels-Capital. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26 (2): 289-304.
- Kymlicka, W., 1995, *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford.
- Martiniello, M., 1998, *Sortir des Ghettos Culturels*. Presse de Sciences Po, Paris.
- Meier, P., 2000, From theory to practice and back again: gender quota and the politics of presence in Belgium, In: *Democratic Innovation. Deliberation, representation and association*. Saward, M. (red.), Routledge, London.
- Meier, P., 2000, The evidence of being present: guarantees of representation and the Belgian example. In: *Acta Politica*. 35 (1): 64-85.
- Nassaux, J.-P., 2000, Le groupe de travail sur le fonctionnement des institutions bruxelloises. Première phase: octobre 1999-mai 2000, In: *Courrier hebdomadaire*, nr. 1682.
- Phillips, A., 1995, *The Politics of presence*, Clarendon Press, Oxford.
- Rimanque, K., 1999, Brussel: bindteken of teken van tegenspraak. In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.
- Scholsem, J-C, 1999, Intervention, In: Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut. Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), Larcier, Brussel.
- Swyngedouw, M., Phalet, K. & Deschouwer, K. (1999) *Minderheden in Brussel. Socio-politieke houdingen en gedragingen*, VUBPress, Brussel.
- Williams, M., 1998, *Voice, Trust and Memory. Marginalized Groups and the Failing of Liberal Representation*, Princeton University Press, Princeton.
- Witte, E., Alen, A., Dumont, H. & Ergéc, R. (red.), 1999, *Het statuut van Brussel - Bruxelles et son statut*. Larcier, Brussel.
- Young, I., 1990, *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton.

Bio

Dirk Jacobs woont in Brussel. Jacobs (1971) is doctor in de sociale wetenschappen en is als onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Politieke Sociologie en Methodologie (IPSoM) aan de KUBrussel en deeltijds docent (adjunct assistant professor) aan het Vesalius College, VUB ('Introduction to Belgian Government and Politics').